

Jemielity, Witold

Łomżyński Dziekanat Prawosławny

Studia Teologiczne 14, 181-207

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WITOLD JEMIELITY

ŁOMŻYŃSKI DZIEKANAT PRAWOSŁAWNY

Treść: Wstęp; I. Biskupstwo chełmsko-warszawskie; II. Powstawanie parafii; III. Ludność; IV. Duchowieństwo; V. Cerkwie; VI. Cmentarze; VII. Uposażenie; VIII. Szkoły cerkiewno-parafialne; IX. Duszpasterstwo wojskowe; X. Kontakty z rzymskokatolikami.

WSTĘP

Po powstaniu styczniowym przybyło z Cesarstwa Rosyjskiego do Królestwa Polskiego wielu prawosławnych urzędników, policjantów i kupców. Tworzyli oni zwartą społeczność nie tylko narodową, ale i religijną. Zakładali parafie, budowali świątynie, tworzyli własne szkolnictwo. W czasie pierwszej wojny światowej ogromna większość prawosławnych opuściła Królestwo Polskie. Pozostał ich dorobek materialny, m.in. świątynie. Uległy one zniszczeniu lub zostały przekształcone na cele świeckie, jedynie niektóre pełnią rolę kultową. Właśnie w Łomży jest dawna cerkiew, będąca w posiadaniu katolików. Autor codziennie przechodzi obok tej budowli. Zapragnął więc poznać dzieje społeczności prawosławnej w stronach łomżyńskich. Dotąd nie ma żadnego opracowania na ten temat.

Na szczęście zachowały się źródła rękopiśmienne. W Archiwum Państwowym w Łomży są dwa zespoły: Łomżyński Dziekanat Prawosławny 1858-1915 (52 jednostki archiwalne) i Łomżyńska Parafialna Cerkiew św. Trójcy w Łomży (190 jednostek). Pierwszy zespół zawiera: rozporządzenia konsystorza warszawskiego, wiadomości o cerkwiach w Łomży, Kolnie, Grajewie, Hodyszewie, Łapach, Ostrołęce, Ostrowi, Piątnicy i Mazowiecku, coroczne raporty proboszczów składane do konsystorza warszawskiego. W aktach tych znajdują się wielokrotne opisy cerkwi, szczegółowe życiorysy księży, diakonów i kantorów, liczba

parafian z podziałem na urzędników, policjantów, kupców i włościan. W drugim zespole są: rozporządzenia konsystorza warszawskiego, wykazy osób spowiadających się, dane o szkole parafialnej. Twórcą akt drugiego zespołu była kancelaria parafialna oraz instytucje powiązane z tą parafią i działające na jej terenie. Autor zaczerpnął więcej wiadomości z pierwszego zespołu. Poszukiwania w innych archiwach nie dały oczekiwanych rezultatów.

Autor zamierza omówić następujące zagadnienia: powstawanie parafii, ludność, duchowieństwo, cerkwie, cmentarze, uposażenie, szkoły cerkiewno-parafialne oraz wspomnieć o duszpasterstwie wojskowym.

Wszystkie źródła są w języku rosyjskim. Zaszła potrzeba tłumaczenia imion wschodnich na język polski. Autor oparł się na oficjalnym wykazie imion, podanym w 1912 r. przez ministerstwo oświaty. Nazwę *swiaszczenik* przełożył na *ksiądz*, *psałomszczyk* na *kantor* (organista, lecz w prawosławiu nie używa się organów). Przy nazwiskach zachował imię ojca, zgodnie ze zwyczajem wschodnim.

I. BISKUPSTWO CHEŁMSKO-WARSZAWSKIE

Zaraz po powstaniu listopadowym utworzono w Warszawie biskupstwo prawosławne, ustanowiono konsystorz i powołano sąd duchowny. Biskupstwo to obejmowało teren całego Królestwa Polskiego. Unici w Królestwie byli skupieni w diecezji chełmskiej. Dnia 6.IV.1875 r. cesarz Aleksander II przyjął 120 parafii diecezji chełmskiej do Kościoła prawosławnego a Święty Synod włączył diecezję chełmską do diecezji warszawskiej; otrzymała ona nazwę chełmsko-warszawskiej. Dnia 28.VI.1905 r. Święty Synod utworzył diecezję chełmską wyodrębniając ją z diecezji chełmsko-warszawskiej, która przyjęła nazwę warszawskiej i przywiślańskiej¹.

Dopiero 22.VI.1906 r. konsystorz diecezji warszawskiej i przywiślańskiej ustanowił V Dziekański okręg dla cerkwi w guberni łomżyńskiej. Poprzednio istniał Dziekański okręg suwalski, obejmujący gubernię suwalską i łomżyńską; dziekan rezydował w Pokrowsku, w guberni suwalskiej. Gubernia Łomżyńska powstała w 1866 r. W jej skład weszły powiaty: kolneński, łomżyński, makowski, mazowiecki, ostrołęcki, pułtuski i szczuczynski. W 1893 r. powiat pułtuski odłączono od guberni warszawskiej a w 1912 r. przyłączono do guberni łomżyńskiej powiat węgrowski².

¹ L. Bieńkowski, J. Kania, *Chełmska diecezja prawosławna. Chełmska diecezja unicka*, Encyklopedia Katolicka, t. III, s. 132-136.

² Archiwum Państwowe w Łomży (skrót: APL). Łomżyński Dziekanat Prawosławny 1858-1915 (skrót: D), sygn. 40 k. 5. *Pamiętna Książka Guberni Łomżyńskiej 1886*, s. 100.

II. POWSTAWANIE PARAFII

W Łomży od 1834 r. była cerkiew wojskowa. W 1858 r. przeszła ona pod zarząd biskupa diecezjalnego. Zaczęto prowadzić księgi urodzeń, ślubów i zgonów a w bibliotece gromadzić pisma nadsyłane z konsystorza. Powstała więc parafia w pełnym znaczeniu.

W Grajewie 22 X 1878 r. arcybiskup Leontjew poświęcił cerkiew, od tego dnia prowadzono księgi metryczne. Jest to więc data utworzenia parafii.

W Ostrowi cerkiew poświęcono 30 IX 1901 r., ale parafia powstała 24 VIII 1904 r. Od tego czasu bowiem prowadzono księgi metryczne i przechowywano pisma z konsystorza.

W Łapach pierwszą cerkiew, zlokalizowaną w szkole, poświęcono 30 IV 1898 r. i od tego czasu prowadzono księgi metryczne. W 1906 r. zbudowano cerkiew murowaną i poczęto gromadzić pisma z konsystorza. Wydaje się, że pierwszą datę można uznać jako czas powstania parafii.

W Kolnie cerkiew poświęcono 4 I 1905 r. i zaprowadzono księgi metryczne a od 10 II 1905 r. odpisywano rozporządzenia z konsystorza. Parafia w Kolnie powstała więc na początku 1905 r.

W Piątnicy była cerkiew od 1882 r., uprzednio od 1851 r. korzystano z pomieszczenia gimnazjum męskiego w Łomży. Księgi metryczne przechowywano od 1851 r., pisma z konsystorza od 1853 r. W tamtych więc latach powstała parafia. Od 1904 r. posiadała ona filię w Myszyncu, na terenie powiatu ostrołęckiego.

W Ostrołęce nie było pełnej parafii. Dopiero w 1913 r. wymieniono księdza Ignatowicza, który był wysłużonym kapelanem wojskowym, liczył 69 lat, uczył religii w szkole miejskiej w Ostrołęce. Nie podano nazwiska kantora, brakowało ksiąg metrycznych.

Parafie w Hodyszewie i Mazowiecku posiadały rodowód unicki. Gubernia łomżyńska obejmowała tereny historycznego Mazowsza i Podlasia (tu był jedynie powiat mazowiecki). Na Mazowszu mieszkała ludność katolicka, na Podlasiu istniało osadnictwo mazowieckie i ruskie. W powiecie mazowieckim były dwie wspomniane parafie greckokatolickie. Po kasacie unii w 1875 r., zamieniono je na prawosławne. W 1905 r. carat wydał, tak zwany, ukaz tolerancyjny, i ludność tych parafii przeszła na obrządek rzymskokatolicki³

III. LUDNOŚĆ

Do 1875 r. parafia św. Trójcy była jedyną i obejmowała swym zasięgiem powiaty kolneński, łomżyński, mazowiecki, ostrołęcki, ostrowski i szczuczyński. Po kasacie unii, w Mazowiecku i Hodyszewie powstały parafie prawosławne.

³ APL.D, sygn. 12, 34, 35, 36, 38, 39, 44.

Parafia w Piątnicy skupiała tylko straż pograniczną, parafia w Łapach tylko kolejarzy. Z chwilą utworzenia parafii w siedzibie powiatów - Grajewie, Kolnie i Ostrowi umniejszył się obszar parafii św. Trójcy.

W corocznych sprawozdaniach proboszcz z Łomży podawał liczbę ludności odrębnie dla każdego powiatu. Po utworzeniu nowej parafii, jej proboszcz czynił podobne zestawienia liczby ludności. Autor przedstawił w tabelach liczby i zawody wyznawców prawosławia dla poszczególnych powiatów. W ramach powiatu mazowieckiego wyodrębnił obie parafie: Mazowieck i Hodyszewo. W schemacie powiatowym nie mieszczą się Łapy - parafia kolejarzy i Piątnica - parafia straży pogranicznej. W tabelach wyodrębniono: liczbę ogólną parafian, duchownych, wojennych (policjantów), urzędników, kupców i włościan, wszędzie z podziałem na mężczyzn i kobiety.

Tabela 1. Ludność w powiecie łomżyńskim

Rok	l.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1871	542	130										
1873	604	189										
1874	660	232										
1875	566	224										
1876	647	211										
1881	633	235	8	7	320	55	182	119	97	40	28	14
1883	658	249	11	9	377	91	215	119	55	30	-	-
1884	645	238	9	8	387	73	224	136	25	11	-	-
1885	390	283	9	10	136	103	211	144	30	19	4	7
1886	415	288	12	9	122	89	246	164	30	20	5	6
1887	447	323	13	12	151	105	241	178	36	19	6	9
1888	441	346	12	11	145	101	239	204	40	21	5	9
1889	480	406	14	12	158	105	265	242	29	23	14	24
1891	543	451	13	12	164	113	305	280	45	23	16	23
1892	583	506	12	11	179	147	323	305	46	22	23	21
1893	602	526	12	11	138	144	389	332	53	22	20	17
1894	670	572	11	11	91	151	374	299	194	75	20	26
1895	661	610	14	16	257	199	373	306	87	57	30	32
1896	732	591	15	16	196	135	376	307	70	64	75	69
1897	875	681	15	15	248	189	452	311	116	113	44	53
1898	873	733	18	15	251	220	454	330	116	100	44	68
1899	922	743	13	18	281	220	460	335	120	100	48	70
1900	747	595	13	14	163	66	425	314	116	124	30	77
1901	887	717	13	15	192	130	514	400	85	99	83	73
1902	937	691	12	12	200	100	507	391	140	104	78	84
1903	947	592	10	9	208	140	502	406	147	100	80	46

ŁOMŻYŃSKI DZIEKANAT PRAWOSŁAWNY

1904	935	666	13	13	126	85	509	410	120	90	170	68
1905	979	671	9	11	132	76	544	431	117	90	177	64
1906	816	615	9	10	145	85	458	375	41	48	164	97
1907	829	651	8	8	139	116	557	379	53	83	72	73
1908	975	734	8	10	238	135	515	456	46	78	168	165
1909	968	846	10	10	240	155	502	405	54	88	161	188
1910	973	765	14	12	232	151	569	442	41	69	117	111
1911	986	832										
1913	987	850	9	14	247	184	516	445	79	98	136	109
1914	901	814	13	16	192	166	484	422	77	82	135	128

W pierwszym roku istnienia parafii św. Trójcy w Łomży należały do niej: komenda inwalidzka w Łomży, Ostrołce i Augustowie oraz rota łomżyńskiego szpitala wojskowego. W latach 1859-1864 byli ci sami parafianie, z pominięciem komendy inwalidzkiej w Augustowie. Od 1865 r. wymieniano ponadto zawody: urzędników, wojskowych, kupców (mieszczan) i włościan. Początkowo najwięcej było wojskowych i to mężczyzn, stopniowo wzrastała liczba kobiet, żon i córek oficerów. Grupa urzędników powiększała się szybko, przybywali z rodzinami. Kupcy i włościanie byli zawsze nieliczni. Parafianie św. Trójcy przebywali w miastach i wioskach będących siedzibą gminy, na przykład w 1910 r. w powiecie łomżyńskim mieszkali: w Łomży, przedmieściu Łomżycy, osadach Miastkowie, Śniadowie i Zambrowie, wioskach Bożejewie, Chlebotkach, Lubotyniu, Kossakach, Piątnicy, Rutkach i Mężeninie; w powiecie ostrołęckim w mieście Ostrołce i wioskach Czerwinie, Dylewie, Gibalce, Goworowie, Janochach, Kurpiach, Nakle, Nasiadce, Piskach, Troszynie i Żyznowie⁴.

Tabela 2. Ludność w powiecie kolneńskim

Rok	I.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1871	52	22										
1873	39	40										
1874	48	22										
1875	78	42										
1876	79	46										
1881	58	48	-	-	35	28	7	3	16	17	-	-
1883	70	55	-	-	41	40	3	3	26	12	-	-
1884	59	45	-	-	40	33	4	4	15	8	-	-
1885	55	39	-	-	47	34	4	2	4	3	9	4
1886	58	43	-	-	46	35	4	2	-	-	8	4
1887	89	59	-	-	58	36	28	17	-	-	5	6

⁴ APŁ.D, sygn. 11-27, 29-33, 39-42, 44, 45.

WITOLD JEMIELITY

1888	83	56	-	-	55	31	22	19	-	-	6	6
1889	83	56	-	-	55	31	22	19	-	-	6	6
1889	107	70	-	-	55	39	32	21	-	-	20	10
1891	96	60	-	-	49	33	32	22	6	2	9	3
1892	115	82	-	-	55	42	34	26	12	9	14	5
1893	109	97	-	-	52	43	37	30	8	20	12	4
1894	118	82	-	-	50	45	34	25	13	7	11	5
1895	108	83	-	-	64	61	27	21	7	2	10	5
1896	149	108	-	-	69	55	38	18	6	10	36	25
1897	141	95	-	-	47	27	62	43	20	9	12	6
1898	134	88	-	-	40	28	62	44	20	10	12	6
1899	144	91	-	-	40	30	64	45	24	10	16	6
1900	175	120	-	-	56	48	72	63	31	12	16	7
1901	122	105	-	-	36	40	48	25	30	20	8	10
1902	112	120	-	-	43	28	30	29	32	38	17	25
1903	116	124	-	-	44	40	36	41	20	29	16	14
1904	130	97	-	-	50	37	38	12	12	20	30	28
1908	125	120										
1909	186	158										
1910	173	126	4	4	6	9	146	104	12	8	5	1
1911	174	123	5	1	82	61	54	43	2	2	31	16
1912	164	117	5	3	128		96		2	2	31	16
1913	135	94	5	3	48		33		53	42	29	16

Do 1905 r. prawosławni z powiatu kolneńskiego należeli do parafii św. Trójcy w Łomży. Parafia w Kolnie obejmowała i część powiatu ostrołęckiego. W 1913 r. parafianie mieszkali: w Kolnie 35 mężczyzn i 19 kobiet, Wincencie odpowiednio 12 i 10, Czerwonem, Małym Płocku i Zabelu 11 i 8, Bogdanowie, Gawrychach, Przytułach i Zbójnej 11 i 6, Łysem, Rogienicach i Turośli 16 i 13, Kolimagach, Koźle i Rupinie 4 i 1, Jedwabnem i Stawiskach 10 i 7; w powiecie ostrołęckim: Myszyńcu 23 i 19, Dąbrowie i Pełtach 13 i 11. W miejscowościach tych były urzędy gminne⁵.

Tabela 3. Ludność w powiecie ostrołęckim

Rok	I.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1871	66	51										
1873	43	36										
1874	64	53										
1875	84	72										

⁵ APŁ.D, sygn. 44.

ŁOMŻYŃSKI DZIEKANAT PRAWOSŁAWNY

1877	95	66										
1881	91	52	-	-	69	39	8	5	15	8	-	-
1883	84	58	-	-	62	42	8	4	14	12	-	-
1884	87	49	-	-	65	33	10	7	12	9	-	-
1885	85	66	-	-	65	44	10	5	10	17	-	-
1886	93	77	-	-	63	52	12	9	18	16	-	-
1887	94	66	-	-	66	39	21	17	7	10	-	-
1888	86	67	-	-	58	41	21	16	7	10	-	-
1889	78	57	-	-	53	33	19	18	6	6	-	-
1891	85	65	-	-	66	48	17	11	2	6	-	-
1892	118	93	-	-	48	33	22	13	29	21	19	15
1893	115	77	-	-	59	40	22	19	34	18	-	-
1894	128	114	-	-	40	26	53	38	52	34	23	16
1895	179	119	-	-	58	39	50	32	42	27	29	21
1896	206	140	-	-	60	36	62	39	56	46	28	19
1897	199	135	-	-	60	54	48	45	56	17	35	19
1898	199	135	-	-	60	53	48	40	56	20	35	20
1899	200	137	-	-	60	54	48	41	40	22	60	20
1900	126	82	-	-	40	34	28	21	20	11	38	16
1901	111	82	-	-	54	43	37	22	11	8	9	9
1902	145	141	-	-	50	42	35	31	40	42	20	26
1903	132	121	-	-	48	40	32	30	36	40	16	11
1904	147	132	-	-	60	45	37	20	26	43	24	24
1905	159	122	-	-	64	44	30	19	31	43	24	16
1906	99	77	-	-	27	11	27	27	?	?	45	37
1907	155	141	-	-	70	66	31	29	23	21	31	25
1908	144	113	-	-	73	62	29	17	18	16	24	18
1909	179	141	-	-	88	73	30	13	24	26	37	29
1910	144	135	-	-	66	71	36	23	15	12	37	29
1911	171	135										
1913	174	125										
1914	324	276										

Parafianie z powiatu ostrołęckiego należeli do parafii św. Trójcy w Łomży. W 1911 r. mieszkali: w mieście Ostrołęce dorosłych i dzieci 159 mężczyzn i 127 kobiet, w gminach: Czerwin odpowiednio osób 12 i 7, Dylewo 7 i 13, Goworowo 6 i 6, Myszyniec 38 i 36, Nakło 2 i 4, Nasiadki 6 i 8, Piski 2 i 2, Rzekuń 130 i 110, Troszyn 15 i 14, Wach 10 i 13. W gminie Rzekuń była stacja kolejowa⁶. W podanej wyżej tabeli pod rokiem 1911 umieszczono mniej osób, jakby tylko z miasta Ostrołęki.

⁶ APŁ.D, sygn. 52.

Tabela 4. Ludność w powiecie ostrowskim

Rok	l.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1910	149	104	3	2	-	-	120	88	-	-	7	26
1911	213	156	3	2	18	6	154	119	-	-	36	25
1912	262	203	6	6	20	6	182	149	-	-	54	42
1913	289	211	7	4	28	9	105	75	-	-	149	123
1914	315	234	7	4	31	9	102	66	-	-	175	155

Wśród parafian ostrowskich przeważali urzędnicy i włościanie, mieszkali w Ostrowi i miejscowościach gminnych: Broku, Czyżewie, Lubotyniu, Sielcu, Wysocze Chojnach. Strażnicy gminni nie posiadali stałego miejsca zamieszkania. W liczbie ludności następowały wahania, na przykład w 1911 r. przeniesiono z Pułtuszka do Ostrowi urząd naczelnika wojennego. W dwa lata potem parafia umniejszyła się, widocznie jakies urzędy opuściły obszar powiatu⁷.

Tabela 5. Ludność w powiecie szczuczyńskim

Rok	l.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1871	55	47										
1873	73	43										
1874	62	22										
1875	60	36										
1876	54	67										
1910	967	432	2	2	578	46	78	70	54	46	255	268
1912	937	289	2	2	654	33	114	95	27	31	140	128
1913	962	275	2	2	708	48	40	32	20	15	192	177

Do parafii w Grajewie należeli głównie wojskowi korpusu straży pogranicznej. Przebywali oni 30-35 wiorst wokół miasta Grajewa. Niewielu wojskowych posiadało rodziny⁸.

Tabela 6. Ludność parafii Piątnicy (straż pograniczna)

Rok	l.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1910	1768	123	-	-	1768	123	-	-	-	-	-	-
1911	1747	135	5	6	1742	129	-	-	-	-	-	-
1913	1499	115	4	7	1495	108	-	-	-	-	-	-

⁷ APŁ.D, sygn. 38, 42, 44, 48, 49.

⁸ APŁ.D, sygn. 35, 42, 44, 52.

Parafia w Piątncy obejmowała jedynie wojskowych. W 1913 r. były tutaj cztery oddziały 9-ej pogranicznej brygady łomżyńskiej drugiego okręgu oddzielnego korpusu straży pogranicznej i dwie rotę artylerii. Strażnicy kontrolowali teren aż do granicy pruskiej i rosyjskiej, do 150 wiorst od cerkwi w Piątncy. W wymienionych formacjach wojskowych byli inni wyznawcy: 111 katolików, 12 muzułmanów i 11 luteranów. Wśród parafian nie wymieniano kobiet. Urzędnicy prawosławni mieszkający w Piątncy należeli do parafii św. Trójcy w Łomży. Podobnie, kiedy w 1904 r. straż pograniczna zbudowała kaplicę w Myszyńcu dla siebie, to osoby cywilne z Myszyńca należały do parafii w Kolnie⁹.

Tabela 7. Ludność parafii Łapy (kolejarze)

Rok	l.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1905	794	641										
1910	820	682	6	7	38	24	34	29	164	119	578	503
1911	765	656	7	7	22	15	38	33	164	113	534	488
1912	749	660	7	7	22	15	38	33	164	112	518	493
1913	758	651	8	8	20	13	50	36	169	141	511	453
1914	788	659	8	10	31	17	66	42	181	138	502	452

Do parafii Łapy należeli głównie pracownicy kolei żelaznej. W 1914 r. mieszkali: na osiedlu Łapy 413 mężczyzn i 362 kobiet, przy stacjach: Czyżew odpowiednio 20 i 17, Łochów 24 i 22, Małkinia 51 i 62, Szepietowo 13 i 14, Tłuszcz 33 i 30, Zielonka 28 i 27 służący na kolei linii Łapy-Ostrołęka-Tłuszcz i Ostrołęka-Małkinia 175 i 109, wojskowi 31 i 17 osób¹⁰.

Tabela 8. Ludność parafii Mazowieck

Rok	l.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1871	36	28										
1873	45	23										
1874	52	40										
1875	52	45										
1910	131	102	4	2	53	52	74	48	-	-	-	-
1911	116	120										
1912	89	62										
1913	89	62	3	1	39	28	47	33	-	-	-	-

⁹ APŁ.D, sygn. 44.

¹⁰ APŁ.D, sygn. 34, 41-45.

Parafia Mazowieck była pounicką. W 1913 r. w mieście Mazowiecku mieszkało 68 mężczyzn i 47 kobiet, w Sokołach odpowiednio 14 i 10, Szepietowie 3 i 2, Tykocinie 4 i 3. Byli to wojskowi i urzędnicy, a więc ludność napływo-
wa¹¹.

Tabela 9. Ludność parafii Hodyszewo

Rok	I.ogólna		duchow.		wojen.		urzęd.		kupców		włościan	
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k
1906	28	31	oraz z guberni grodzieńskiej m. 139 i k. 125									
1907	27	33	oraz z guberni grodzieńskiej m. 144 i k. 129									
1909	razem m. 180 k. 163											
1910	26	30	2	3	-	2	4	4	5	1	15	20
1913	25	31	2	3	5		10		5	1	13	17
1914	25	31	oraz z guberni grodzieńskiej m. 187 i k. 159.									

Do parafii Hodyszewo należeli byli unicy tejez parafii unickiej oraz mieszkańcy kilku wiosek sąsiedniej guberni grodzieńskiej. Po 1905 r. wielu unitów opuściło prawosławie. W 1913 r. prawosławni mieszkali: w Hodyszewie 15 mężczyzn i 26 kobiet, Pietkowie 5 i 1, Jośkach 2 i 2, Jankowiętach 3 i 12. Nie wymieniono mieszkańców z guberni grodzieńskiej¹².

Z podanych tabel wynika, że wśród parafian było więcej mężczyzn. Przyczyną z Cesarstwa mogli traktować pobyt w Królestwie jako tymczasowy, i nie zakładali rodzin. Niektórzy żenili się z miejscowymi kobietami, katoliczkami. W 1890 r. w parafii św. Trójcy w Łomży było czternaście takich małżeństw. W 1911 r. proboszcz z Ostrowi stwierdził, iż bardzo wielu mężczyzn ożeniło się z kobietami innego wyznania i te nie przeszły na prawosławie¹³.

Przejścia takie zdarzały się sporadycznie. Na przykład w parafii św. Trójcy w Łomży w 1899 r. z katolicyzmu na prawosławie przeszły 4 osoby, w 1913 r. też 4, w Hodyszewie w 1912 r. - 1, w Grajewie w 1913 r. - 1 protestantka, w Łapach w 1912 r. - 6 z katolicyzmu, w Ostrowi w 1914 r. - 1 katoliczka. Odejścia z prawosławia do katolicyzmu były liczniejsze, dotyczyło to głównie unitów: w Łomży w 1911 r. - 56 osób, w Hodyszewie w 1910 r. - 330, 1911 r. - 2, w Łapach od 1905 do 1911 r. - 24, w Grajewie w 1911 r. - 8, w Ostrowi w 1911 r. - 16, 1913 r. - 1, 1914 r. - 4 osoby¹⁴.

W 1870 r. w parafii św. Trójcy w Łomży były 672 osoby. Stopniowo powstawały inne parafie, w 1913 r. w ramach łomżyńskiego dziekanatu prawosławnego było 7333 wyznawców prawosławia. Stosunek liczbowy prawosław-

¹¹ APŁ.D, sygn. 44.

¹² APŁ.D, sygn. 48.

¹³ APŁ.D, sygn. 49, 52.

¹⁴ APŁ.D, sygn. 52 k. 6, 142, 171, 195, 282, 283, 301, 356, 365, 382, 399, 401.

nych do katolików, luteranów i żydów przedstawia tabela.

Tabela 10. Wyznania w guberni łomżyńskiej 1909-1914 r.

Powiat	prawosławnych			katolików			luteranów			żydów		
	m	k	razem	m	k	razem	m	k	razem	m	k	razem
Łomża 1914 r.	2390	932	3329	50780	4920	100201	766	771	1537	12769	12771	25540
Kolno 1913 r.	135	94	229	39846	40177	80123	337	393	730	7764	6951	14715
Mazowieck 1909 r.	1093	952	2945	34710	34612	69362	1279	1765	3048	9002	9230	18232
Ostrołęka 1914 r.	324	276	600	brak danych								
Ostrów 1913 r.	315	234	549	49224	48235	97459	2315	2295	4610	12482	11990	24472
Szczuczyn 1909 r.	1136	499	1635	33391	34675	68066	183	198	381	9629	8976	18605 ¹⁵

W guberni łomżyńskiej najwięcej było katolików, dużo żydów, trochę osiadłych tu z dawna luteranów i znaczna liczba prawosławnych. Ci ostatni reprezentowali władanie Rosji i po I wojnie światowej byli już nieliczni. Świadczy o tym spis powszechny dokonany w 1921 r. W powiecie kolneńskim pozostało 125 osób prawosławnych, łomżyńskim 268, ostrołęckim 111, ostrowskim 179, szczuczynskim 151, mazowieckim 740; razem 1574 osoby¹⁶.

IV. DUCHOWIEŃSTWO

Przy powstawaniu parafii określano liczbę etatowych pracowników. Ze wzrostem liczby wiernych niekiedy zwiększano liczbę etatów. Oto stan etatów i życiorysy pracowników cerkiewnych w poszczególnych parafiach.

1. Parafia św. Trójcy w Łomży

A. Księża

W latach 1858-1884 był tu jeden ksiądz, potem proboszcz i pomocnik. Oto nazwiska proboszczów: Bekarewicz 1858-1873, Kowalnicki 1874-1877 (może dłużej), Lebedincew 1880-1887, Wozniesieński 1888-1914; pomocników: Wozniesieński 1885-1888, Lewicki 1888-1892, Pajewski 1893-1897, An-

¹⁵ APŁ.D, sygn. 52 k. 23, 256, 336.

¹⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. V, *Województwo białostockie*, Warszawa 1924.

drzejewski 1898-1909, Bogdanowicz 1910-1912, Nosal 1913-1914. Co roku podawano życiorysy pracowników cerkiewnych: czas i miejsce urodzenia, ukończone szkoły, datę święceń, poprzednie miejsca pracy, wyróżnienia kościelne i państwowe, medale, imiona żony i dzieci, wynagrodzenie. Oto skrócone życiorysy księży z Łomży.

Jan Bekarewicz urodził się 28 VI 1828 r. w guberni mohylewskiej jako syn księdza Tomasza. Święcenia kapłańskie przyjął w 1854 r. W następnym roku został kapelanem wojskowym w Łomży a od 17 V 1858 r. proboszczem parafii św. Trójcy. Był żonaty, miał pięcioro dzieci.

Apolinary Kowalnicki urodził się 16 VIII 1842 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Sewariona. Święcenia kapłańskie przyjął w 1874 r., z przeznaczeniem do parafii św. Trójcy w Łomży. Był żonaty, miał troje dzieci.

Andrzej Lebedincew urodził się 30 VI 1826 r. w guberni kijowskiej jako syn Gabriela. Święcenia kapłańskie przyjął w 1850 r. Pracował m.in. w Hrubieszowie i Warszawie, od 4 XI 1880 r. w Łomży.

Arkadiusz Wozniesieński urodził się 25 V 1858 r. w guberni nowogrodzkiej jako syn diakona Jana. Ukończył Akademię Duchowną w Petersburgu. Święcenia kapłańskie przyjął w 1885 r., z przeznaczeniem do parafii św. Trójcy w Łomży. 22 VI 1906 r. został przełożonym V okręgu diecezji chełmskiej i warszawskiej. Przebywał w Łomży do wojny, był żonaty.

Terencjusz Lewicki urodził się 10 IV 1851 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Eleleriusza. Święcenia kapłańskie przyjął w 1880 r. z przeznaczeniem do Mazowiecka, 18 V 1888 r. został pomocnikiem w Łomży; był żonaty.

Ignacy Pajewski urodził się 27 VII 1851 r. w guberni grodzieńskiej jako syn księdza Mikołaja. Przez kilka lat był sekretarzem w guberni. Święcenia kapłańskie przyjął w 1876 r., pracował w dwóch parafiach guberni siedleckiej, 1 VIII 1893 r. przybył do Łomży. Był żonaty, miał ośmioro dzieci.

Aleksander Andrzejewski urodził się 17 I 1854 r. w guberni wileńskiej jako syn kantora Jana. Sam był kantorem w kilku parafiach, m.in. 1878-1879 przy cerkwi celnej w Łomży. Święcenia kapłańskie przyjął w 1885 r. Był proboszczem w trzech parafiach, zanim 1 VIII 1898 r. przybył do Łomży. Miał żonę i pięcioro dzieci. Zmarł 4 VII 1909 r. w Łomży.

Jan Bogdanowicz urodził się 24 VI 1870 r. w guberni mohylewskiej jako syn księdza Antoniego. W 1893 r. został diakonem, w roku następnym był diakonem w Łomży. Święcenia kapłańskie przyjął w 1895 r. Pracował jako proboszcz w pięciu parafiach, zanim 18 IX 1910 r. przybył do Łomży. Miał żonę i jedną córkę.

Jan Nosal urodził się w 1870 r. w guberni lubelskiej jako syn włościanina Andrzeja. Święcenia kapłańskie przyjął w 1900 r. Do Łomży przybył 10 X 1913 r. Miał żonę i pięcioro dzieci.

Wszyscy wymienieni księża uczyli religii w gimnazjum męskim i żeńskim oraz w szkole miejskiej. Niektórzy posiadali wyróżnienia cerkiewne i medale państwowe. Do Łomży przychodzili niekiedy po dłuższej pracy na parafiach wiejskich.

B. Diakoni

Na etacie parafii był przez cały czas jeden diakon, w początkowych latach tylko diaczek. Mianowicie: diaczki - Jermołowicz 1858, Miricki 1859-1868; diakoni - Liatewski 1869-1877, Anosow 1878-1889 (może dłużej), Krzyżanowski 1891-1893, Bogdanowicz 1894-1895, Charkiewicz 1895-1909, Warno 1909-1911.

Marek Miricki urodził się 24 IX 1837 r. w guberni wołyńskiej jako syn diaczka Pawła. Do Łomży przybył 2 VIII 1859 r.

Jan Liatewski urodził się w 1818 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Jana. Świecenia diakońskie przyjął w 1853 r. W dwa lata potem otrzymał etat diaczka w cerkwi celnej w Łomży, 14 VIII 1861 r. został diakonem przy parafii św. Trójcy. Był wówczas wdowcem, miał córkę.

Jan Anosow urodził się 15 VI 1860 r. w guberni tomborskiej jako syn Bazylego. 15 II 1868 r. został diaczkiem w cerkwi św. Trójcy w Łomży, 11 V 1877 r. przyjął święcenia diakońskie z przeznaczeniem na etat kantora w Łomży. 23 XII 1877 r. udał się do Pokrowska w guberni suwalskiej, 1 I 1878 r. powrócił do Łomży na etat diakona. Miał żonę i pięcioro dzieci.

Jan Krzyżanowski urodził się w 1848 r. w guberni wołyńskiej jako syn diaczka Teodora. Świecenia diakońskie przyjął w 1876 r. Pracował w Warszawie, Lublinie i Zamościu, 1 IX 1891 r. przybył do Łomży. Miał żonę i troje dzieci.

Jan Bogdanowicz został omówiony przy księżach.

Symeon Charkiewicz urodził się 1 VIII 1852 r. we Lwowie jako syn mieszczanina Mikołaja. Świecenia diakońskie przyjął w 1877 r. Pracował w czterech parafiach, zanim 6 V 1895 r. przybył do Łomży. Miał żonę i córkę.

Jerzy Warno urodził się 18 XII 1862 r. w Warszawie jako syn mieszczanina Jana. Był kantorem w trzech parafiach, w 1889 r. otrzymał święcenia diakońskie, znów pracował w kilku parafiach, zanim 1 VIII 1909 r. przybył do Łomży. Miał żonę i syna.

Diakoni uczyli religii w szkole cerkiewno-parafialnej a niekiedy w szkole miejskiej. Do Łomży przychodzili po dłuższym stażu w innych parafiach.

C. Kantorzy

Do 1871 r. był w Łomży jeden kantor, potem starszy i młodszy. Początkowo funkcję kantora pełnili diaczki: Jermołowicz w 1858 r., Miricki 1859-1867 i Anosow; zostali omówieni przy diakonach, następnie Andrzejewski - omówiony przy księżach. Oto kolejni kantorzy starsi: Laskowski 1878-1879, Gankiewicz 1880-1881, Sikorski 1882-1895, Tołkalin 1893-1896, Sikorski 1897-1901, Kładnicki 1902 i Danilczuk 1903-1914; kantorzy młodszy: Maliszewski 1871-1875 (może dłużej), Chodosiewicz 1878-1879 (może dłużej), Cickin 1881, Tołkalin 1882-1893, Grycaj 1893-1900, Kankowski 1901, Kurec 1902-1904, Wołyńczyk 1905, Szawracki 1906-1912, Rodino 1913-1914.

a. Kantorzy starsi

Orest Laskowski urodził się w 1852 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Józefa. Od 1875 r. był kantorem w guberni kowieńskiej, 14 X 1878 r. przybył do Łomży.

Mikołaj Gankiewicz urodził się (rok nieznan) w guberni mohylewskiej jako syn księdza Piotra. Bezpośrednio po kursie w Chelmie, 6 XI 1880 r. przybył do Łomży.

Grzegorz Sikorski urodził się 20 I 1847 r. w guberni wileńskiej jako syn kantora Jana. Pracował w pięciu parafiach w Cesarstwie jako kantor, zanim 1 V 1882 r. przybył do Łomży. W 1895 r. odszedł do cerkwi celnej w Łomży, 1 VI 1897 r. powrócił na poprzednie stanowisko. Miał żonę i pięcioro dzieci.

Jan Tołkalin urodził się 5 I 1856 r. w guberni moskiewskiej jako syn włościanina Demetriusza. W latach 1877-1882 służył w wojsku, 13 X 1882 r. został w Łomży młodszym a 15 VII 1893 r. starszym kantorem. Miał żonę i troje dzieci.

Konstanty Kladnicki urodził się 21 I 1874 r. w guberni wileńskiej jako syn diakona Jana. Uczył się w szkole w Warszawie, pracował na trzech parafiach, zanim 1 VI 1902 r. przybył do Łomży.

Antoni Danilczuk urodził się 12 VI 1858 r. w guberni lubelskiej jako syn mieszczanina Ignacego. Pracował w czterech parafiach, zanim 15 XI 1903 r. osiadł w Łomży, był tutaj do wojny. Miał żonę i dwoje dzieci.

b. Kantorzy młodszy

Cyryl Maliszewski urodził się w 1846 r. w guberni połtawskiej jako syn księdza Bessariona. 16 XI 1871 r. przybył do Łomży.

Michał Chodosiewicz urodził się w 1850 r. w guberni mińskiej jako syn ponomara (ministranta) Jana. Sześć lat służył w wojsku, cztery lata pracował w Cesarstwie jako ponomar, 1 XI 1878 r. przybył do Łomży.

Antoni Cickin urodził się 24 VI 1863 r. w guberni lubelskiej jako syn gorzelnika Józefa. Uczył się w Chelmie, po kasacie unii przeszedł na prawosławie. Do Łomży przybył 12 XII 1881 r.

Józef Grycaj urodził się 25 II 1864 r. w guberni lubelskiej jako syn włościanina Pawła. Pracował w dwóch parafiach jako kantor, w 1891 r. został nauczycielem śpiewu w gimnazjum żeńskim w Łomży, 15 VII 1893 r. podjął obowiązki kantora. Miał żonę i dwoje dzieci.

Leon Kankowski urodził się 29 VI 1878 r. w guberni kaliskiej jako syn diakona Antoniego. Pracował w Łowiczu, 1 X 1901 r. przybył do Łomży.

Konstanty Kurec urodził się 18 II 1880 r. w guberni siedleckiej jako syn diakona Andrzeja. 1 XII 1902 r. przybył do Łomży.

Jan Wołyńczyk urodził się 12 I 1862 r. w guberni grodzieńskiej jako syn włościanina Andrzeja. Pracował w czterech parafiach, zanim 15 VI 1905 r. osiadł w Łomży. Miał żonę i pięcioro dzieci.

Mikołaj Szawracki urodził się 7 V 1875 r. w guberni lubelskiej jako syn włościanina Michała. Poprzednio pracował w dwóch parafiach, 15 VIII 1906 r.

przybył do Łomży.

Piotr Rodino urodził się w 1868 r. w nieznannej guberni jako syn włościanina Teodota. Pracował w ośmiu parafiach, zanim 1 II 1913 r. przybył do Łomży. Miał żonę i siedmioro dzieci.

Na terenie parafii św. Trójcy w Łomży mieszkaly wdowy po duchownych: w 1879 r. Olga Juchniewska córka Jana z dwojgiem dzieci i Aleksandra Lewicka córka Mikołaja, bezdzietna; w 1893-1903 Maria Anosowa córka Jakuba z pięciorgiem dzieci i Serafina Tolkalina córka Feliksa z trojgiem dzieci; w 1909-1912 r. Maria Andrzejewska córka Jana z pięciorgiem dzieci; w 1909-1913 r. rezydował diakon Charkiewicz, będący na emeryturze od 1 VIII 1909 r.¹⁷

2. Parafia w Grajewie

A. Księża

Konstanty Bielawski syn Zachariasza był w latach 1886-1889 (może przed 1886).

Kalikst Jarmołowicz urodził się 27 IX 1858 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Jana. Święcenia kapłańskie przyjął w 1886 r. Probostwo w Grajewie objął 1 X 1889 r., odszedł 30 XI 1894 r. Miał żonę i dwoje dzieci.

Mikołaj Szemietillo syn Piotra był w latach 1897-1906 (może wcześniej i dłużej).

Aleksy Minakow urodził się 12 II 1881 r. w Warszawie jako syn kapelmistrza Tichonowa. Święcenia kapłańskie przyjął w 1909 r., 12 IX t.r. objął probostwo w Grajewie, pracował tutaj do wojny. Miał żonę i dwoje dzieci.

B. Kanotrzy

W 1886 i 1888 r. nie wymieniono kantora. W 1897-1902 (może przed 1897) był **Włodzimierz Pirocki** syn Michała. W 1904 r. pracował **Jan Motowicki** syn Pawła.

Bazyli Tominow urodził się 13 II 1884 r. w guberni smoleńskiej jako syn włościanina Piotra. Do Grajewa przybył 11 IX 1909 r., był kawalerem. W 1911 r. pracował **Włodzimierz Artiucha** syn Grzegorza.

Piotr Kuźmiński urodził się w 1884 r. w nieznannej guberni jako syn włościanina Porfiriusza. Do Grajewa przybył 1 VI 1912 r. i pozostawał do wojny, był kawalerem.

Starosta **Mikołaj Zodiakin** urodził się w 1860 r., był urzędnikiem. Funkcję starosty pełnił przynajmniej w latach 1911-1914¹⁸.

¹⁷ APL.D, sygn. 11, 12, 13, 15, 19, 20, 23, 24, 26, 27, 40,44.

¹⁸ APL.D, sygn. 35, 37, 41, 44. *Pamiętna Książka* 1886, 1888, 1897, 1898, 1901, 1902, 1904, 1906, 1912, 1914.

3. Parafia w Ostrowi

A. Księża

Aleksander Subbotin syn Symeona był w 1906 r.

Borysław Mikołajewski urodził się 24 IV 1884 r. w guberni nowogrodzkiej jako syn księdza Konstantyna. Probostwo w Ostrowi objął 30 III 1910 r. i pracował do wojny. Razem przebywał emeryt ksiądz Konstanty Mikołajewski z żoną, rodzice Borysława.

B. Kanotrzy

Aleksander Piereliechow urodził się 26 VIII 1886 r. w guberni stawropolskiej jako syn włościanina Pawła. Do Ostrowi przybył 21 VIII 1908 r. i pracowała trzy lata.

Sergiusz Marcinkiewicz urodził się 9 VIII 1878 r. w Pułtusku jako syn diakona Antoniego. Do Ostrowi przybył 20 IV 1911 r., był jeden rok.

Konstanty Abramow urodził się 10 VIII 1884 r. w nieznannej guberni jako syn mieszczanina Dionizjusza. Do Ostrowi przybył 1 IX 1912 r. i pozostawał do wojny.

Starostą w latach 1911-1914 był naczelnik powiatu ostrowskiego Bazyli Jurcew syn Mikołaja, urodzony 21 I 1857 r.¹⁹

4. Parafia w Łapach

A. Księża

Jakub Karasew urodził się 21 III 1853 r. w guberni woroneskiej jako syn kantora Romana. Świecenia kapłańskie przyjął w 1884 r. Od 1 IX 1896 do 1 V 1898 r. uczył religii w szkole w Łapach, 1 VIII 1905 r. został tutaj proboszczem, był do 1912 r.

Michał Staminin urodził się w 1883 r. w nieznannej guberni jako syn księdza Michała. Świecenia kapłańskie przyjął w 1911 r. W Łapach pracował od 28 VI 1912 r. do wojny.

B. Kantorzy

Adrian Jeremin urodził się 22 VIII 1859 r. w guberni moskiewskiej jako syn mieszczanina Aggeusza. Od 1 X 1908 r. był w Łapach kantorem, 20 IX 1909 r. został diakonem, zmarł 13 X 1912 r. w Łapach. Miał żonę i dziewięcioro dzieci.

Mikołaj Szawracki urodził się 7 V 1875 r. w guberni lubelskiej jako syn włościanina Michała. Był kantorem w kilku parafiach, w 1911 r. przyjął święcenia diakańskie, od 8 XI 1912 r. pracował w Łapach na etacie kantora.

¹⁹ APL.D, sygn. 38, 41, 42. *Pamiętna Książka* 1906, 1912, 1914.

W 1913 r. starostą był naczelnik stacji Łapy, Włodzimierz Zujew syn Aleksego, od 1 VII 1914 r. pomocnik naczelnika stacji, Bazyli Daniluszkin, syn Tomasza.

Na terenie parafii przebywała Anna Jeremina córka Hipolita, wdowa po zmarłym w 1912 r. diakonie Jereminie²⁰.

5. Parafia w Kolnie

B. Księża

W 1906 r. był **Teodor Czernikow** syn Eliasza.

Sergiusz Czerniachowski urodził się 7 X 1875 r. w guberni podolskiej jako syn księdza Jana. Święcenia kapłańskie przyjął w 1902 r. Pracował w sześciu parafiach, zanim 15 VIII 1910 r. przybył do Kolna. Stąd 11 VI 1912 r. odszedł do Mazowiecka. Był wdowcem, miał syna.

Kalikst Jarmolowicz urodził się 27 IX 1858 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Jana. Święcenia kapłańskie przyjął w 1886 r. Pracował w pięciu parafiach, zanim 18 VI 1912 r. przybył do Kolna. Był tu kilka miesięcy, powrócił w 1913 r.

B. Kantor

Bonifacy Jacynik urodził się 18 X 1877 r. w guberni wołyńskiej jako syn mieszczanina Teodora. W Kolnie przebywał od 2 III 1907 r. do wojny²¹.

6. Parafia w Piątnicy

A. Księża

W 1886 i 1888 r. był **Mikołaj Liwczak** syn Mikołaja.

Piotr Pajewski urodził się 1 VII 1877 r. w guberni woroneskiej jako syn księdza Mikołaja. Świecenie kapłańskie przyjął w 1882 r. Pracował w czterech parafiach, zanim 1 XI 1894 r. przybył do Piątnicy, gdzie pozostawał do wojny.

B. Kantorzy

W 1886 i 1888 r. był **Symeon Subbotin** syn Karola, diakon na etacie kantora.

Antoni Tobrik urodził się w guberni suwalskiej jako syn włościanina Onufrego. Od 1 VIII 1888 r. był w Piątnicy kantorem młodszym, od 24 XII 1889 r. kantorem starszym. 1 VII 1891 r. odszedł do Pułtuska, 1 VII 1893 r. powrócił do Piątnicy i pracował tutaj do wojny. Miał żonę.

W 1904 r. był **Stefan Waszczuk** syn Szymona.

---

²⁰ APŁ.D, sygn. 34, 41, 44, 45, 48.

²¹ APŁ.D, sygn. 36, 42, 44. *Pamiętna Kniżka* 1906, 1912, 1914.

Piotr Wołyńczyk urodził się 12 I 1862 r. w guberni grodzieńskiej jako syn włościanina Andrzeja. Pracował w pięciu parafiach, zanim 15 VII 1905 r. przybył do parafii św. Trójcy w Łomży a stamtąd 1 III 1906 r. do Piątnicy. Zmarł w 1912 r. Miał żonę i pięcioro dzieci.

Stefan Markow urodził się w 1883 r. w guberni smoleńskiej jako syn urzędnika Marka. Do Piątnicy przybył 1 III 1912 r., święcenia diakańskie przyjął 30 VIII 1913 r. Pracował tutaj do wojny na etacie kantora.

Na terenie parafii przebywała Maria Wołyńczyk córka Piotra z pięciorgiem dzieci, wdowa po diakonie Wołyńczyku²².

7. Parafia w Hodyszewie

A. Ksiądz

Grzegorz Bursa urodził się 25 VI 1840 r. w guberni grodzieńskiej jako syn prawdopodobnie księdza Bazylego. Święcenia kapłańskie przyjął w 1864 r. Był proboszczem w dwóch parafiach, zanim 20 VIII 1875 r. przybył do Hodyszewa, gdzie pracował do wojny. Miał żonę i córkę.

B. Kantorzy

W 1888 r. był **Jan Dmitriewski** diakon.

W 1897 r. był **Tomasz Baranowski** syn Józefa.

W 1898-1906 r. był **Włodzimierz Artiucha** syn Grzegorza.

Ignacy Orłański urodził się 28 I 1869 r. w guberni połtawskiej jako syn Maksyma. Do Hodyszewa przybył 1 V 1906 r. i pozostawał do wojny.

Starostą od 1883 r. do wojny był Andrzej Romańczuk syn Tomasza, gospodarz ze wsi Sieśki²³.

8. Parafia w Mazowiecku

A. Księża

Terencjusz Lewicki urodził się 10 IV 1851 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Eudoksego. W 1880 r. przyjął święcenia kapłańskie z przeznaczeniem do Mazowiecka. Pracował tutaj do maja 1888 r. Był żonaty.

Jakub Karasew urodził się 21 III 1885 r. w guberni woroneskiej jako syn kantora Romana. Był w dwóch parafiach, zanim 1 IX 1895 r. przybył do Mazowiecka. Stąd po roku odszedł do Łap; może dojeżdżał do Mazowiecka, figurował w spisach Mazowiecka w latach 1897, 1898, 1901, 1902, 1904.

Mikołaj Iwanow syn Aleksieja był w 1906 r.

Kalikst Jarmołowicz urodził się 27 IX 1858 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Jana. Święcenia kapłańskie przyjął w 1886 r. Pracował w czterech

---

²² APŁ.D, sygn. 44. *Pamiętna Kniżka* jak przypis 18.

²³ APŁ.D, sygn. 39. *Pamiętna Kniżka* jak przypis 18.

parafiach, zanim 1 V 1910 r. przybył do Mazowiecka. W czerwcu 1912 r. odszedł do Kolna. Miał żonę i dwoje dzieci.

Sergiusz Czerniachowski urodził się 7 I 1875 r. w guberni podolskiej jako syn księdza Jana. Świecenia kapłańskie przyjął w 1912 r. Pracował w siedmiu parafiach, zanim 11 VI 1912 r. przybył do Mazowiecka i pozostawał do wojny.

B. Kantorzy

W 1886 r. był diakon **Łukasz Sawicki** syn Michała. W 1888 r. był diakon **Aleksander Lewicki**. W 1897-1898 r. był Korneliusz Czajkowski syn Michała. W 1901-1902 był **Jan Kwaczewski** syn Teodora. W 1904 r. był **Konstanty Jewfimow** syn Bazylego.

Mikołaj Kostoczenko urodził się 28 V 1886 r. w Warszawie jako syn włościanina Mikołaja. Do Mazowiecka przybył 14 IV 1909 r. i pozostawał dwa lata; był kawalerem.

Grzegorz Kowczenkow urodził się w 1892 r. w nieznannej guberni jako syn włościanina Jana. Do Mazowiecka przybył 2 VIII 1913 r.

Starostą w 1911 r. był urzędnik powiatowy Bazyli Sesnich syn Jana, w 1913 r. też urzędnik powiatowy Jerzy Arakczew syn Michała²⁴.

9. Placówka w Ostrołęce

A. Ksiądz

Leon Ignatowicz urodził się w 1844 r. w guberni wołyńskiej jako syn księdza Bazylego. W latach 1870-1906 był kapelanem w brygadzie artylerii, 12 I 1912 r. został nauczycielem religii w szkole miejskiej w Ostrołęce, nie posiadał tytułu proboszcza.

W Ostrołęce nie było kantora²⁵.

Zarówno księża, diakoni i kantorzy pochodzili głównie z terenu Cesarstwa, byli przeważnie synami osób duchownych, nieliczni z włościan i mieszczan (zwłaszcza kantorzy). Stosunkowo często pracownicy cerkiewni zmieniali miejsca pracy. Pochodzący z guberni lubelskiej i siedleckiej mogli posiadać rodowód unicki, wyraźnie wspomniano tylko o jednym. Duchowni byli w większości żonaci i posiadali liczne potomstwo.

V. CERKWIE

W Łomży w 1834 r. wydzierżawiono od żyda nazwiskiem Nowina dom drewniany na cerkiew. Miejsce poświęcono 21 maja t.r. ku czci Świętej Trójcy. Dnia 11 kwietnia 1869 r. przeniesiono nabożeństwa do gmachu gimnazjum

---

²⁴ APL.D, sygn. 37, 41, 44. *Pamiętna Kniżka* jak przypis 18.

²⁵ APL.D, sygn. 44.

męskiego. Wydzielono na piętrze obszerny pokój, zrobiono odrębne wejście od ulicy. Właściwą cerkiew zbudowano w 1877 r. kosztem rządu. Poświęcił ją 1 X 1877 r. arcybiskup Leontjew. Była z cegły, o pięciu kopułach, kryta blachą. Na wieżach znajdowało się sześć dzwonów. W zimie cerkiew była ogrzewana. Budowla przetrwała do dzisiaj, posiada tylko dwie wieże. W 1899 r. obok cerkwi zbudowano dom dla stróża.

W 1892 r. powstało w Łomży nowe więzienie. W głównym jego korpusie były kaplice prawosławna, katolicka i żydowska. W końcu 1894 r. arcybiskup Flawian poświęcając więzienie wyraził życzenie, aby kaplicę przekształcić na cerkiew. Z prywatnych ofiar zebrano 510 rubli, główny zarząd więzień dał 607 rs. Dnia 24 VI 1896 r. poświęcono cerkiew²⁶.

W Grajewie kosztem rządu i ze składek wiernych w 1878 r. wzniesiono murowaną cerkiew, którą 22 X t.r. poświęcił arcybiskup Leontjew. W 1912 r. Święty Synod wyasygnował 13980 rs na budowę nowej cerkwi w Grajewie²⁷.

W Ostrowi wierni modlili się w cerkwi domowej 4-ej a potem 6-ej brygady artyleryjskiej. W 1896 r. rząd dał 400 rs; okazją była pamiątka koronacji cara. Z ofiar zebrano 9000 rs, Święty Synod przeznaczył 3000 rs. Budowę zaczęto 27 IV 1899 r., poświęcenia cerkwi św. Mikołaja Cudotwórcy dokonał 30 IX 1901 r. kanonik soboru warszawskiego Kallistow. W miesiąc potem zawieszono siedem dzwonów, wykonanych kosztem 1852 rs w Jarosławiu²⁸.

W Łapach pierwsza cerkiew znajdowała się w budynku szkoły kolejowej. Poświęcenie tego miejsca nastąpiło 30 IV 1898 r. Właściwą cerkiew murowaną św. Mikołaja poświęcił 3 XII 1906 r. arcybiskup. Była w kształce krzyża greckiego, na wieżach umieszczono siedem dzwonów²⁹.

Do Kolna przyjeżdżał raz do roku ksiądz z Łomży. W 1898 r. powstał w Kolnie komitet budowy. Do 1903 r. zebrano 14019 rs, pieniądze dał arcybiskup warszawski, metropolita kijowski, Święty Synod, senatorzy i inni. Plany wykonał architekt Przeclawski. Koszt budowy wyniósł 16329 rs. Cerkiew poświęcono 4 I 1905 r. Była murowana, kryta blachą, mieściła 250 osób³⁰.

W Piątnicy cerkiew św. Konstantyna istniała od 5 IV 1882 r. Przedtem straż pogranicza korzystała z lokalu gimnazjum męskiego w Łomży. W Piątnicy modlono się w budynku drewnianym, w którym mieściła się i szkoła. Dnia 21 XI 1897 r. straż pogranicza rozpoczęła budowę cerkwi w Myszyniu, na terenie powiatu ostrołęckiego. Kaplicę tę św. Mikołaja Cudotwórcy poświęcono 1 II 1904 r. Dojeżdżał tam ksiądz z Piątnicy³¹.

²⁶ APŁ.D, sygn. 12. *Pamiętna Książka* 1897, s. 350.

²⁷ APŁ.D, sygn. 35, 42.

²⁸ APŁ.D, sygn. 38. *Pamiętna Książka* 1901, cz. 3, s. 5.

²⁹ APŁ.D, sygn. 34. Por. H. Paprocki, J. Wzorek, *Cerkiew*, Encyklopedia Katolicka, t. III, s. 11; A. Małek, *Prawosławna cerkiew pw. św. Mikołaja w Łapach*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 2, s. 91-93.

³⁰ APŁ.D, sygn. 43.

³¹ APŁ.D, sygn. 39. *Pamiętna Książka* 1904, cz. 2, s. 8.

W Hodyszewie istniała dawna cerkiew drewniana unicka. W 1881 r. rząd wznosił cerkiew murowaną Wniebowzięcia NMP. Mogła pomieścić 700 osób. Koszt budowy wyniósł 19000 rs. Cerkiew ta przetrwała do 1949 r.³²

W Mazowiecku była od 1798 r. murowana cerkiew unicka Narodzenia NMP. W 1896 r. dobudowano nawę z wieżą od frontu. Cerkiew istnieje do dzisiaj³³.

Wszystkie cerkwie, oprócz Piątnicy, były murowane, w kształcie krzyża greckiego. Budowano je za pieniądze rządowe, od Świętego Synodu i z ofiar zbieranych często poza miejscem danej parafii. W okresie międzywojennym rozebrano cerkwie w Grajewie, Ostrowi, Łapach, Kolnie i Piątnicy. Cerkiew w Łomży służy dzisiaj katolikom. Dawne cerkwie w parafiach unickich Hodyszewie i Mazowiecku też przejęli katolicy.

VI. CMENTARZE

W Łomży cmentarz prawosławny znajdował się obok katolickiego. W 1874 r. i w latach następnych stwierdzano, iż był za mały i nie posiadał odpowiedniego ogrodzenia. W 1887 r. powiększono jego obszar i teren otoczono murem. W 1911 r. wzniesiono dom drewniany dla stróża cmentarnego. Wcześniej zbudowano kaplicę murowaną.

W Grajewie do 1892 r. grzebano prawosławnych na cmentarzu luterańskim. Wówczas otwarto własny cmentarz, odległy kilkaset metrów od cerkwi. W 1893 r. zbudowano tam kaplicę drewnianą i dom drewniany dla stróża cmentarnego.

W Ostrowi był cmentarz prawosławny i na nim cerkiew. W 1908 r. podano, iż zarządzał nią proboszcz cerkwi miejskiej, w zimie nie odprawiał tam nabożeństw.

W Łapach w 1899 r. zakupiono ziemię pod cmentarz, ponad kilometr od cerkwi. Był wspólny dla prawosławnych i luteranów.

W Kolnie prawosławni mieli wydzielone miejsce na cmentarzu katolickim.

W Piątnicy nie było własnego cmentarza, zmarłych grzebano na cmentarzu wojskowym w Łomży.

W Hodyszewie znajdował się cmentarz dawnej parafii unickiej, nadal grzebano tam zmarłych.

W Mazowiecku korzystano z wydzielonego miejsca na cmentarzu katolickim. Prawdopodobnie było tak i w Ostrołęce³⁴.

W poprzednich wiekach cmentarze posiadały charakter wyznaniowy, stanowiły własność danej parafii. Na Mazowszu zdecydowanie przeważali katolicy, i mieli własne cmentarze. W 1834 r. Rada Administracyjna Królestwa poleciła wyznaczyć na cmentarzach katolickich *tam gdzie tego zachodzi potrzeba*

³² W. Jemielity, *Sanktuaria Maryjne w Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 1991, s. 20.

³³ APŁ.D, sygn. 37.

³⁴ APŁ.D, sygn. 12-39, 45.

oddzielne miejsce dla niekatolików. W 1842 r. rozciągnięto polecenie na wszystkie cmentarze katolickie. W 1857 r. nakazano wyodrębnić stałą część cmentarza, gdyż dotąd, jak stwierdzano, grzebano prawosławnych nie zawsze na właściwym miejscu³⁵.

VII. UPOSAŻENIE

Księża, diakoni, kantorzy i stróże byli na pensji rządowej. Oto jej wysokość w poszczególnych parafiach łomżyńskiego dziekanatu. Parafia św. Trójcy w Łomży: w latach 1873-1914 wszyscy proboszczowie otrzymywali 1200 rs rocznie plus 200 rs na mieszkanie, księża pomocnicy 1000 + 200, diakoni 500 + 180, kantorzy starsi 300 + 50, kantorzy młodsi 250 + 50, stróż 50 rs rocznie. Ponadto za pracę w więzieniu łomżyńskim: ksiądz 90, diakon 60, kantor 30 rs rocznie. Grajewo: księża 1200 + 200 na mieszkanie, kantorzy 250 + 100, stróż 80 rs. Hodyszewo: ksiądz 1200, kantorzy 200, stróże 50. Kolno: ksiądz 1200 + 200, kantorzy 300 + 80. Łapy: księża 1200, kantorzy 350. Mazowieck: ksiądz 1200, kantor 250, stróż 80. Ostrów: ksiądz 1200 + 200, kantor 300 + 80, stróż 80. Piątnica: ksiądz 1200 + 300, kantor 300 + 100.

To była pensja zasadnicza, jak widać równa dla wszystkich proboszczów - 1200, ich pomocników w Łomży - 1000, diakonów - 500, kantorów 250 do 300, stróżów 50 do 80 rs. Przy braku mieszkania w parafii był dodatek 200 do 300 rs dla księży i niższy dla pozostałych pracowników. Przy tworzeniu parafii określano jej uposażenie, na przykład w 1876 r. dla parafii unickich Hodyszewo i Mazowieck ustanowiono dla księdza 1200, kantora w Hodyszewie 200 a w Mazowiecku 250, stróża w Hodyszewie 50 a w Mazowiecku 80 rs, i stawki te obowiązywały do wojny.

Ponadto otrzymywano wynagrodzenie za pracę w innych instytucjach, głównie za nauczanie religii w szkole. W Łomży ks. Kowalnicki w 1874 r. otrzymywał w gimnazjum 800 rs, ks. Wozniesieński w 1886 r. - 500, w 1914 r. - 1500; ks. Lewicki w 1888 r. - 560; ks. Pajewski w 1895 r. - 560 z gimnazjum i 100 od szkoły miejskiej; ks. Andrzejewski w 1898 r. - 560; ks. Bogdanowicz w 1911 r. - 644; ks. Nosal w 1913 r. - 644. W Łapach ks. Karasew w 1911 r. - 550 za szkołę; ks. Staminin w 1912 r. - 240, tenże w 1913 r. - 240 oraz 100 od kuratorium z Łomży. W Mazowiecku ks. Arakczew w 1913 r. - 50 za szkołę. W Ostrowi ks. Mikołajewski w 1910 r. - 30 za szkołę, w 1911 r. - 480, w 1912 r. - 600, w 1913 r. - 840, w 1914 r. - 360. W Piątnicy ks. Rajewski w 1911 r. - 150 za nauczanie religii dla wojska i 200 za szkołę.

Diakoni i kantorzy niekiedy też uczyli w szkole religii. Diakon Warno w Łomży w 1910 r. - 30, kantor Grycaj w Łomży w 1898 r. - 200 za naukę śpiewu w gimnazjum. Kantorzy podejmowali pracę w administracji państwowej, na

³⁵ W. Jemielity, *Cmentarze w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej*, „Prawo Kanoniczne” 1994, nr 3-4, s. 100-117.

przykład w Ostrowi w 1913 r. kantor Abramow był pisarzem w gminie - 300 rs rocznie. W dziekanacie łomżyńskim jedynie Hodyszewo i Mazowieck miały po około 80 morgów ziemi. Inne parafie posiadały co najwyżej ogrody³⁶.

Wysokość uposażenia można ocenić przez porównanie z innymi grupami ludzi. Księża rzymskokatolicy przed powstaniem styczniowym mieli po kilka włók ziemi, odbierali od parafian dziesięcinę, korzystali z opłat za usługi religijne i prowadzenie ksiąg stanu cywilnego. Zasadniczą zmianę przyniósł ukaz z 14/26 grudnia 1865 r. Odebrano parafiom ziemię, zostawiając tylko sześć morgów, zniesiono obowiązkową dziesięcinę, upaństwowiono zapisy w bankach. W zamian proboszczowie otrzymywali od rządu 300 a wikariusze 150 rs rocznie. Organiści i zakrystianie nie znaleźli się na liście plac. Duchowni nadal korzystali z opłat za usługi religijne³⁷.

Nauczyciele szkół gminnych otrzymywali 250-300 rs rocznie. Pensja profesorów gimnazjum zależała od wykładanego przedmiotu, ilości godzin, pobytu na etacie lub na umowie, grupy zaszeręgowania według stopni urzędniczych. Dyrektorzy gminazjów męskich otrzymywali po 2000 a przed samą wojną do 3000 rs. Nauczyciele języków starożytnych zarabiali od 900 rs wzwyż, podobnie nauczyciele matematyki i przedmiotów rosyjskich, za język niemiecki w granicach 750 rs, mniej więcej taką samą sumę za inne lekcje szkolne³⁸. W 1911 r. naczelnik powiatu ostrowskiego pobierał 1500 pensji, 400 na mieszkanie i 500 rs na podróże³⁹. W porównaniu więc do innych grup społecznych, uposażenie duchownych prawosławnych było wysokie.

VIII. SZKOŁY CERKIEWNO-PARAFIALNE

W Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym istniały trzy rodzaje szkół rządowych: wiejskie, gminne i miejskie, czyli utrzymywane przez daną wieś, gminę i miasto. Ponadto były nieliczne szkoły wyznaniowe: chedery żydowskie, kantoraty ewangeliczne i cerkiewno-parafialne; szkoły te miały prawa państwowe lub nie.

Szkoły cerkiewno-parafialne i szkoły gramoty (nauki czytania i pisania) stanowiły oddzielny pion oświaty początkowej. Podlegały one nie ministerstwu oświaty a diecezjalnym władzom cerkiewnym. W nauczaniu zwracano szczególnie uwagę na przedmiot religii. Pierwsza szkoła cerkiewno-parafialna w Królestwie Polskim powstała w 1876 r., to jest w rok po kasacie unii⁴⁰.

Na omawianym terenie, pierwszą szkołą cerkiewno-parafialną założył w 1897 r. w Łomży ks. Wozniesieński. Była to szkoła 1-klasowa (o jednym nau-

³⁶ APŁ.D, sygn. 11-45.

³⁷ W. Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska 1818-1872*, Lublin 1972, s. 215.

³⁸ W. Jemielity, *Szkolnictwo w Guberni Łomżyńskiej*, Warszawa 1994, s. 102, 150.

³⁹ *Pamiętna Książka* 1912.

⁴⁰ R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim 1864 - 1914*, Lublin 1982, s. 31.

czycielu) dla dzieci obojga płci. Oto liczba uczniów: 1897 r. - 29 chłopców i 23 dziewcząt, 1898 r. - 26 i 23, 1899 r. - 21 i 12, 1900 r. - 16 i 7, 1901 r. - 26 i 6, 1902 r. - 25 i 16, 1903 r. - 23 i 30, 1904 r. - 34 i 29, 1905 r. - 31 i 34, 1906 r. - 31 i 34, 1907 r. - 32 i 38, 1910 r. - 35 i 33, 1911 r. 32 i 32, 1913 r. - 32 i 34. Kilkakrotnie wymieniono oddziały: 1898 r. - klasa przygotowawcza 16 dzieci, I - 23, II - 10; w 1902 r. I - 22, II - 11, III - 8. W Łomży uczyły się tylko dzieci prawosławne. Grajewo - w 1906 r. w szkole cerkiewno-parafialnej było 43 chl i 34 dz (w tym 1 luteranin), 1907 r. - 15 i 36 (w tym 1 staroobrzędowiec), 1909 r. - 15 i 36, 1912 r. - 34 i 35, 1913 r. - 42 i 34. Hodyszewo - była tylko 1 klasowa szkoła gminna, w niej w 1907 r. na 24 i 7 dzieci uczyło się 14 i 7 prawosławnych, w 1911 r. też szkoła gminna. Kolno - w 1912 r. tylko szkoła miejska, w niej 7 i 7 dzieci prawosławnych. Ostrów - w 1906 r. otwarto szkołę cerkiewno-parafialną; 1907 r. I - 16 i 7, II - 5 i 1, III - 2 i 0; 1908 r. - 19 i 12, w tym I - 19, II - 8, III - 4; 1911 r. - 28 i 28 z miasta oraz z 2-ej brygady, dalsze dzieci dowożono; 1912 r. - 31 i 31, w tym prawosławnych 58, katolików 2, luteranów 2; 1914 r. - 15 i 15. Mazowieck - w 1906 r. nie było szkoły, 1909 r. 3 i 8 w szkole cerkiewno-parafialnej.

W pierwszych kilku latach istnienia szkoły w Łomży była imponująca obsada pedagogiczna: ks. Woźniesieński uczył religii, ks. Popow z 13-ego pułku - w oddziale przygotowawczym, ks. Uspieński z 17-ego pułku - religii, ks. Pajewski - języka cerkiewno-słowiańskiego, diakon Charkiewicz - języka rosyjskiego i arytmetyki, diakon Grycaj - śpiewu, nauczyciel gimnazjum Tarakanow - kaligrafii. Przynajmniej od 1904 r. były trzy osoby: nauczycielka Jelena Zitowa i kantor Kurec oraz nauczyciel religii diakon. Od 1906 do 1914 r. uczyła Stefania Brenkiewicz, po wyjściu za mąż Mickiewicz. Sama uczyła się w gimnazjum żeńskim w Łomży, zdobyła uprawnienia nauczycielki domowej, pracowała uprzednio w szkole wiejskiej w Kuleszach Kościelnych. Nauczycielki otrzymywały 360 rs rocznie, kantor i diakon po 30 rs rocznie; pensję płacono co miesiąc. W Grajewie Święty Synod dawał na utrzymanie szkoły 420 rs a kasa parafialna 110 rs.

Budynki były własne lub dzierżawione. W Łomży korzystano początkowo z sali w starym więzieniu. W 1905 r. wymurowano okazały piętrowy gmach przy ulicy Polowej, na ziemi cerkiewnej. Było tu i mieszkanie dla nauczyciela. Święty Synod dał 4000 rs a sobór w Warszawie 4398 rs. Uroczystego otwarcia szkoły dokonał 3 IX 1905 r. gubernator. Szkoła w Ostrowi od początku posiadała własny budynek, razem i mieszkanie dla nauczyciela. W Grajewie do 1910 r. uczono się w budynku straży granicznej, potem dzierżawiono pomieszczenie. W Mazowiecku w 1909 r. też dzierżawiono⁴¹.

⁴¹ APL.D, sygn. 29, 33, 35, 38, 39, 40, 49. APL. Łomżyńska Parafialna Cerkiew św. Trójcy w Łomży 1851-1915, sygn. 189, 190. *Pamiętna Książka* 1897, 350; 1898, s. 206. *Obzory guberni łomżyńskiej z lat 1897-1907*.

Dzieci wyznania prawosławnego uczyły się także w szkołach gminnych i miejskich a młodzież w gimnazjum męskim w Łomży i żeńskim w Łomży. To zagadnienie jest dokładnie opracowane⁴².

IX. DUSZPASTERSTWO WOJSKOWE

Łomżyński dziekanat prawosławny obejmował jedynie parafie podległe biskupstwu warszawskiemu. Na omawianym terenie było dużo wojska z własnymi księżmi kapelanami. Na przykład w 1901 r. pracowali księża:

w Łomży - w 17-ym pułku dragońskim ks. Aleksander Uspieński syn Aleksego; w 14-ym pułku piechoty ks. Bazyl Turbin syn Jana; w 15-ym pułku piechoty ks. Jan Sobolew syn Jana; w 16-ym pułku piechoty ks. Piotr Wojnow syn Demetriusza.

W Ostrołęce - w 14-ym pułku dragońskim ks. Antoni Janowkiewicz syn Antoniego; w 21-ym pułku piechoty ks. Teodor Żdanow syn Aleksandra; w 22-im pułku piechoty ks. Jan Siergiejewski syn Bazylego.

W Ostrowi - w 23-im pułku piechoty ks. Sergiusz Waledyński syn Hieronima; w 24-ym pułku piechoty ks. Bazyl Troicki syn Michała; w 3-iej dywizji piechoty ks. Michał Łapczyński syn Aleksandra.

W Szczuczynie w 10-ym pułku dragońskim ks. Mikołaj Iwanow syn Mikołaja⁴³.

X. KONTAKTY Z RZYMSKOKATOLIKAMI

W Królestwie Polskim wyznawcy prawosławia byli nieliczni, zwłaszcza w pierwszej połowie stulecia; mieli mało cerkwi i duchownych. Zdarzało się, że korzystali z posług religijnych u duchownych katolickich. Dnia 11 II 1835 r. komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych zabroniła tego księżom wskazując, że wyznawcy prawosławia mają własne duchowieństwo. Jednakże 9/21 VII tego roku komisja rządowa cofnęła zakaz odnośnie spowiedzi oraz chrztu dzieci, gdy istniało niebezpieczeństwo śmierci, a nie było w pobliżu duchownego prawosławnego.

Dopiero 12/24 XII 1846 r. komisja rządowa powiadomiła biskupów katolickich, by duchowni całkowicie zaprzestali pomocy religijnej dla wyznawców prawosławia. Uczynią to kapelani wojskowi tam, gdzie nie ma proboszcza prawosławnego. Owszem biskupi prawosławni gotowi byłiby przyjąć z bratnią miłością posługi religijne duchowieństwa rzymskokatolickiego, gdyby ono zaraz powiadamiało najbliższego duchownego prawosławnego celem spisania w

---

⁴² W. Jemieliły, *Szkolnictwo*, passim.

⁴³ *Pamiętna Książka* 1901.

księgach cerkiewnych, że księża spowiadali i chrzcili. Jednakże zdarzały się przypadki, że nie było zagrożenia dla życia tych osób, a nawet księża w ogóle nie powiadamił duchownych prawosławnych. Komisja rządowa zapowiedziała, by odtąd nikomu i pod jakimkolwiek pozorem nie udzielali wszelkich usług religijnych. Nie dotyczyło to jedynie błogosławienia małżeństw różnych wyznań, zgodnie z prawem o małżeństwie z 1836 r. par. 202, który brzmiał: *Wolno jest przyszłym małżonkom żądać dopełnienia ślubu religijnego i przez duchownego strony, która nie należy do wyznania grekorosyjskiego, skoro już dopełniony był obrzęd przez duchownego tejże religii*. Biskup augustowski, P. Straszyński przesłał duchowieństwu pismo komisji rządowej⁴⁴.

Dzieci z małżeństw mieszanych miały być wychowywane w prawosławi, zgodnie z ustawą z 25 I /6 II 1829 r. W październiku 1850 r. arcybiskup Fijałkowski wraz z innymi biskupami obecnymi w Warszawie zakwestionowali prawo o małżeństwach z 1836 r., powołując się na kodeks karny z 1848 r. Car polecił namiestnikowi surowo upomnieć biskupów, bowiem: zebranie odbyło się wbrew ustawie z 6/18 III 1817 r., która zabraniała wspólnych obrad biskupów bez uprzedniej zgody rządu; kodeks z 1848 r. nie znosił ustawy z 1836 r., tylko wyznaczał kary za wykroczenia przeciw dotychczasowemu porządkowi; ustawa z 25 I /6 II 1829 r. wskazywała na wyłączne uprawnienia biskupów prawosławnych w tych sprawach⁴⁵.

Dnia 24 XII 1852/5 I 1853 r. komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych poleciła gubernatorom powiadamiać duchowieństwo prawosławne o każdym nowoprzybyłym na swój teren, na stałe lub czasowo, wyznawcy prawosławia; nie dotyczyło to wojskowych w służbie czynnej. W trzy lata potem, 4/16 VIII 1856 r. komisja rządowa przypomniała to rozporządzenie, bowiem arcybiskup warszawski i nowogiejorgiewski uskarżał się na brak wiadomości. Gubernator augustowski przekazał rozporządzenie wójtom gmin i burmistrzom miast. Mieli bezzwłocznie podać najbliższym duchownym prawosławnym wykazy imienne prawosławnych, i co roku dawać sprawozdania rządowi gubernialnemu⁴⁶.

Konsystorz prawosławny warszawski też powiadamiał biskupów, kto z ich diecezji przeszedł na prawosławie, księża nie mogli spełniać posług religijnych tym osobom; stosownie do rozporządzenia komisji rządowej z 22 VIII / 3 IX 1851 r. Na przykład w diecezji augustowskiej było takich osób: w 1852 r. - 5, 1853 r. - 1, 1854 r. - 5, 1855 r. - 1, 1856 r. - 2, 1857 r. - 2; głównie dotyczyło to kobiet, które poślubiły prawosławnych⁴⁷.

W 1833 r. namiestnik Królestwa stwierdził, że księża w ogłoszeniach i dokumentach nazywali prawosławnych schizmatykami, co sprzeciwiało się

⁴⁴ Archiwum Diecezjalne w Łomży (skrót: ArŁm), sygn. 469 k. 300; sygn. 68. Sejmny 20 III 1847.

⁴⁵ ArŁm, sygn. 496 k. 306.

⁴⁶ APL. Naczelnik powiatu łomżyńskiego, sygn. 10 k. 109.

⁴⁷ ArŁm, sygn. 471 k. 32, 36, 39, 45, 52.

ukazowi cara z 24 II 1825 r. i podlegało karze przewidzianej w rozdziale VIII paragrafie 78 i 79. Należy stosować oficjalną nazwę: wyznanie grecko-rosyjskie. Biskup augustowski, M. Manugiewicz polecił księżom używać jedynie tej nazwy⁴⁸.

Obie społeczności w guberni łomżyńskiej, katolicy i prawosławni nie kontaktowały się ze sobą na polu religijnym. Autor nie stwierdził zażyłości ani wrogości.

ORTHODOX DEANERY IN ŁOMŻA

SUMMARY

Before the First World War the Orthodox Deanery in Łomża included the following parishes: Łomża, Grajewo, Kolno, Łapy, Ostrów, Piątница, Hodyszewo and Mazowieck. The latter ones were Punic. Łapy parish included only the railway workers, Piątница - the border guards. The rest of the parishes belonged to all of the local orthodox inhabitants.

Before the January Insurrection there were not many regular orthodox believers, but on the eve of the First World War Łomża Deanery counted over seven thousand believers. When the Germans came the officers, policemen and shopkeepers retreated to the Empire. Only some railway employees, farmers and craftsmen left - about one and a half thousand people in total.

The first parish was founded in Łomża and then the other ones were erected gradually. The magnificent churches were built for the funds which mainly came from the government, the donors from the Empire and the small subscriptions of the local communities. The church was administered by parish-priests and a cantor. In Łomża the administration board consisted of even two priests, a deacon and two cantors. The priests came mainly from the Empire. They were the sons of priests', deacons' and cantors'. They collected high salaries from the Empire Treasure Ministry. The most orthodox churches set up schools for the children of the orthodox believers'.

Łomża Deanery was included in the Chełm and Warsaw bishopric. There were a lot of soldiers but they had their own chaplains, who were subordinated to a field bishop; the author did not write much on that subject.

---

⁴⁸ ArŁm, sygn. 28 k. 63, 65.